

ROMANLARDA MAISHIY, IJTIMOIY VA QAHRAMON ICHKI KONFLIKTINING PSIXOLOGIK TASVIRI

Aliqulova Dildora Bakir qizi

ToshDO'TAU tayanch doktoranti.

E-mail: aliqulovadildora92@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek romonchiligining asoschisi A. Qodiriyning "O'tkan kunlar" hamda Fransuz yozuvchisi F. Dyushenning "Tamilla" romanlarida maishiy, ijtimoiy va qahramon ichki konfliktining psixologik tasviri, o'ziga xosligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlari: Obraz, qahramon, kompozitsiya, uslub tipologiyasi, naturalistik tasvir, falsafiy-psixologik.

Abstract: This article talks about the psychological image and uniqueness of the domestic, social and inner conflict of the hero in the novels of A. Qadiri, the founder of Uzbek novel writing, "O'tkan kunlar" and "Tamilla" by the French writer F. Duchene.

Keywords: Image, hero, composition, style typology, naturalistic image, philosophical-psychological.

Аннотация: В данной статье говорится о психологическом образе и своеобразии бытового, социального и внутреннего конфликта героя в романах А. Кадири, основоположника узбекской романной письменности, «Откан кунлар» и «Тамилла» французского писателя Ф. Дюшен.

Ключевые слова: Образ, герой, композиция, стилевая типология, натуралистический образ, философско-психологический.

Roman janrida obrazlar xarakterining shakllanishi, rivoji, syujetning keskin, qiziqarli bo'lishi va muhim badiiy qiymat kasb etishi uchun quvvat yadrosi vazifasini bajaradigan komponent konfliktidir. Odatda psixologik tasvir ham ko'pincha ichki va tashqi konflikt doirasida chuqurroq, ko'lamdorroq tarzda namoyon bo'ladi. Shuning bilan birgalikda romanning qaysi tipga mansublanishiga qarab undagi konflikt xarakteri ham belgilanadi. Masalan, realistik romanlarda konflikt real ijtimoiy kuchlar yoki real shaxslar o'rtasida, falsafiy romanlarda dunyoqarashlar, falsafalar o'rtasida, psixologik romanlarda psixologik holat, vaziyat yoki botiniy psixologik qutublar o'rtasida, ma'rifiy romanlarda ma'rifat va jaholat kuchlari o'rtasida sodir bo'ladi va h.k.

Maqolamiz obyektini bo'lgan maishiy va qisman ijtimoiy tipdagi romanlarda esa konfliktning bir yo'la uchta tipi ko'zga tashlanadi. Bunday romanlarda birlamchi va eng yetakchi konflikt shakli sifatida maishiy konflikt olish maqsadga muvofiq. Ota-ona va farzand, qaynona va kelin, kelin va kuyov qarindoshlari, kuyov va kelin qarindoshlari, kundosh va kundosh, hatto kelin va kuyov o'rtasida ro'y beradigan konfliktlar maishiy romanlarda to'yan keyingi turmush tasvirida faol uchraydi. Bu tip romanlarda oshiq, ma'shuq, ag'yor uchligi ikki yosh to'yigacha qadar bir raqib obrazini, to'yan keyin esa boshqa raqibni maydonga chiqaradi. Albatta bu uchlik avvalo oilani tashkil etishda faol ishtirok etsa, keyinchalik oila barpo bo'lganidan keyin ijtimoiy hayot maydonida ham ko'rina boshlaydi. Bunda mansabdor bo'lish,

qarindoshlar orttirish, urush va ijtimoiy keskin vaziyatlar, sud-huquq masalalari asos bo'lishi mumkin. Oila, ijtimoiy hayot, qahramon shaxsiyati va botinidagi hodisa va holatlar murakkablashgani sari bunda kechadigan konfliktning tabiati murakkablashib, psixologik tasviri quyulashib boradi.

“Kompozitsiya” termini an'anaviy tarzda ko'proq epik va dramatik asarlarga nisbatan qo'llanadi. Chunki ular voqeaband syujetga ega bo'lib, tasviriy-dinamik san'at turlari sanaladi, ya'ni *ular da rivojlanib boruvchi voqealar silsilasi – makon va zamonda kechuvchi harakat qalamga olinadi*” (ta'kid bizga tegishli, D.A.)¹⁰⁸. [D.Quronov, 2010:144] Bu xususiyat roman janrining barcha tiplariga xos bo'lib, ularning aksariyat tiplarida voqealar silsilasi o'sib, rivojlanib boradi. Asar voqealarining silsilaviy tarzda o'sib, rivojlanib yoki konkret harakatga aylanishini ta'minlaydigan narsa makon va zamon bo'lib hisoblanadi. Makon va zamon tasavvurini uyg'otmaydigan voqea yoki unda kechadigan konflikt harakatsiz, turg'un va jonsiz bo'ladi. Umuman badiiy asarda qahramon hatti-harakatini ham, syujet harakati va dinamikasini ham, ichki va tashqi psixologik holatlar kontrastini ham ta'minlab turuvchi o'zak-yadro makon bilan zamon yoki ularning badiiy uyg'unligidir.

Hayotiy misol vositasida ko'radigan bo'lsak, ikki bizga tanish yoki notanish odam urishib qolgani (konflikti) haqidagi voqea (syujet) bizga kimdir tomonidan (muallif, roviy, hikoyachi) aytib beriladigan bo'lsa (badiiy bayon) biz eshituvchini (o'quvchi) qiziqtiradigan birlamchi savol “qaerda?” va “qachon?” degan savol bo'ladi. Demak, syujet dinamikasi va uni tashkil etuvchi konfliktlar nainki badiiy tekstda xuddi shuningdek hayotiy hodisalar va ularning tabiiy holatda ijtimoiy kommunikatsiyalashuvida ham makon va zamon tasviri birinchi o'rinda turar ekan. Shuning bilan birgalikda makon va zamonning konflikt tasviridagi ahamiyatini ko'rsatuvchi yana bir narsa, bu psixologik tasviridir. Psixologik tasvir badiiy asar uchun qanchalik zarur bo'lsa, hayotiy voqeani hikoyalashda ham shu qadarlik muhimdir.

Biz dissertatsion ishimizda o'rganayotgan “O'tkan kunlar”, “Tamilla”, “Qamar” romanlarida ham bu jihatlar yetakchi mavqega ega.

Badiiy kontekstiga ko'ra A.Qodiriyning “O'tkan kunlar” romani zamon tasviri bilan boshlanib, tasvir obyektiv shundan keyingina makon tasvirini aks ettirishga o'tadi. F.Dyushenning “Tamilla” romanida esa dastlab makon tasvirlanadi, voqealar kechadigan joy manzarasi nisbatan to'liqroq chiziladi. Shundan keyingina asar voqealari ro'y berayotgan vaqt haqida tasavvur paydo bo'ladi. Har ikkala romandagi makon va zamon tasvirida maishiy, ijtimoiy va shaxs bilan bog'lik unsurlar o'zaro qorishib ketgan. Mana shu qorishqlik asarlarning keyingi voqealari rivojida maydonga keladigan konflikt turlari hamda psixologik tasvirga asos bo'lib xizmat qilgan. “Qamar” romani garchandki dialog bilan boshlanganiga qaramasdan undagi dastlabki urg'u makon tasviriga berilgan. Dialogning boshida Qamarlar xonadoniga fransuz oqsuyagi Braun xonimning kelishi xabari beriladi, ya'ni dastlab darak gap keladi. Demak, kimningdir qaergadir kelishi haqidagi xabarning o'zidanoq badiiy makonning mavhum tasviri anglashiladi. Shundan so'nggina Qamarning onasi Zarduda hujrasi, navbati bilan boshqa makonlar tasviriga o'tiladi: “Bu so'zni Zarduda eshitib o'zining hujrasidan shoshilib chiqdi. Uning orqasidan hujraning eshigi ochiq qoldi. Zarduda hujrasining eshigiga qaragan ikkinchi bir katta eshik ham shu vaqt sekingina ochildi. Undan sariq rangli baroq mushuk dumini xoda qilib chiqib keldi. Lekin mushuk chiqqan katta eshik qattiq sharaqlab yopildi”¹⁰⁹. [F.Dyushen, 1997:9]

¹⁰⁸ Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академия, 2010. – Б. 144.

¹⁰⁹ Дюшен Ф. Қамар. Тамилла. Рўмонлар. – Тошкент: Маънавият, 1997. – Б. 9.

A.Qodiriy va F.Dyushen romanlarini umumiy kuzatishdan ma'lum bo'lyaptiki, birinchi muallif asarni boshlashda zamon tasviriga, ikkinchi muallif esa joy makon tasvirigi asosiy urg'uni bergan. Buning natijasida asar voqealari kechadigan yetakchi syujet komponentini go'yoki oldindan belgilab, ko'rsatib qo'ygan. Natijada A.Qodiriy romani tarixiy, ijtimoiy, maishiy mavzularni jamlagan, milliy tarixga doir muammolar aks etgan keng planli asarga aylangan bo'lsa, F.Dyushen romanlari asosan maishiy muammolarni aks ettirgan maishiy asarga aylangan. Bundan kelib chiqadiki, asosan maishiy muammolar talqin etilishi ko'zda tutiladigan romanlarda voqealar makon tasviri bilan, tarixiy, ijtimoiy, milliy mavzular talqin etilishi mo'ljallangan romanlarda esa zamon tasviri bilan boshlanar ekan. Haqiqatdan M.Baxtin ham ta'kidlaganlaridek, oila, kundalik maishat, bir inson yoki oila maishiy turmushi tasvirlanadigan epik asarlarda zamon u qadar faol bo'lmasligi mumkin, chunki bunday asarlarda asosiy jamlash vazifasini makon, manzil, joy bajaradi. Aksincha, o'tkir milliy, ijtimoiy muammolar tasvirlangan asarlarda esa voqealar shiddati va to'g'ri chiziqli harakatini rivojlantirish vazifasi zamonga yuklanadi¹¹⁰. [Бахтин М, 2015:124] Konfliktlar va ularning psixologik tasviri ham xuddi shunga qarab xarakterlanadi.

Ammo shu joyda yana bir narsani ta'kidlab o'tish maqsadga muvofiq. A.Qodiriy bilan F.Dyushen romanlarini muqoyasaviy planda yonma-yon qo'yadigan bo'lsak, "O'tkan kunlar" romani "Tamilla" va "Qamar" romanlariga nisbatan bir qatlam chuqurroq yoki bir bosh balandroq ekani ma'lum bo'ladi. Chunki A.Qodiriy romani maishiy muammolarning o'zi bilan chegaralanmaydi. Balki maishiy muammolar fonida o'tkir ijtimoiy, dardli milliy muammolarni aks ettirish asosiy maqsad bo'lib hisoblanadi. Agar A.Qodiriyning ham maqsadi F.Dyushen kabi sof maishiy muammolar bilan cheklanish bo'lganida edi "O'tkan kunlar" romani Kumushning Marg'ilondan Toshkentga olib kelinishi bilan yakunlangan bo'lar edi. Ammo A.Qodiriyning asl maqsadi millatning "eng kirlik va qora" davrlari, "keying'i xon zamonlari" fonida tanazzulga yuz tutayotgan XX asr o'zbek jamiyatiga xos muammolarni romanlashtirish bo'lgani uchun "O'tkan kunlar" ko'lami mislsiz darajada kengaygan.

Ko'rinadiki, A.Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani faqat ijtimoiy-siyosiy, milliy konsepsiyalarining mustahkamligi, hayotiy haqiqatga tayanishi nuqtayi nazaridangina emas, hatto sof maishiy muammolarning psixologik talqinida ham F.Dyushendan ko'ra anchayin ustun ekanligini ko'rsatgan. Ayol psixologiyasini ularga xos ikki lager – kundosh-kundosh, ayol-ayol o'rtasidagi maishiy muammolarga doir jiddiy konfliktlar asosida yoritib berishga erishgan. Bunda har bir qahramonning yoshi, mavqei, o'zaro konfliktlarning murakkablik darajasiga ko'ra tasvirlashga e'tibor bergan. Natijada "O'tkan kunlar" romanidagi konfliktning badiiy-psixologik ko'lami kengayib, qahramonlar xarakterining atroflicha ochilishiga olib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари. – Т., 2015
2. Дюшен Ф. Қамар. Тамилла. Рўмонлар. – Тошкент: Маънавият, 1997. – Б. 9.
3. Қуронон Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луфати. – Т.: Академия, 2010. – Б. 144

¹¹⁰ Қаранг: Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари. – Т., 2015.